

Acem Diyarından Gelen Şairler ve Osmanlı Edebî Çevrelerinin Onlara Bakışı (XV. ve XVI. Yüzyıl)

The Ajam Poets and Ottoman Literary Society's Approach Toward Them (15th-16th Centuries)

Ece Ceylan¹

¹Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Edirne, Türkiye

ORCID: E.C. 0000-0002-1405-788X

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ece Ceylan,
Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Edirne, Türkiye
E-mail: e.ceylan.ece@gmail.com

Başvuru/Submitted: 09.09.2022

Revizyon Talebi/Revision Requested: 04.03.2023

Son Revizyon/Last Revision Received: 22.03.2023

Kabul/Accepted: 24.03.2023

Atıf/Citation: Ceylan, E. (2023). Acem diyarından gelen şairler ve Osmanlı edebî çevrelerinin onlara bakışı (XV. ve XVI. Yüzyıl). *TUDED*, 63(1), 61–86.
<https://doi.org/10.26650/TUDED2023-1172911>

ÖZET

Acem diyarı, sınırları tam olarak bilinmemekle beraber, genel bir tarifile; Osmanlı'nın, kendi doğusunda bulunan, eski İran hâkimiyetindeki toplulukların yaşadığı, devrin önemli ilim ve kültür merkezlerini de barındıran bölgeler için kullandığı coğrafi bir adlandırmadır. Bu bölgelerdeki Farsça ya da doğu Türkçesi şairleri etnik aidiyetlerine bakılmaksızın Acem şairler olarak anılmıştır. Klasik Türk edebiyatının kuruluş dönemlerinde, İstanbul'dan önce kültür merkezi olmuş bölgelerden getirilen ilim ve sanat erbabı ile Osmanlı'nın kültür merkezi olması amaçlanmıştır. 15. yüzyıldan itibaren İstanbul'un gözde kültür merkezi haline gelmeye başlaması, bu bölgelerde bulunan şairlerin tahsil, siyasi sığınma, seyahat gibi sebeplerle İstanbul'a akın etmelerine neden olmuştur. Acem diyarından gelen şairler saray çevresiyle irtibat kurmaya çalışmış, şiir meclislerinde bulunmuş ve Rum (Anadolu) şairleri ile etkileşime geçmişlerdir. Tezkirelerde bazı Osmanlı şairlerinin Acem diyarından gelen şairlere gösterilen rağbetten rahatsız oldukları söylenir. Bu şairlerin yakınmaları, araştırmacıların nezdinde 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı kültür çevrelerinde ve sarayda Acem diyarından gelen şairlerin haddinden fazla iltifat gördüğüne dair genel bir kanaate yol açmıştır. Bu yazıda Acem diyarı ve Acem şairleri kavramları üzerinde durulmuş, Osmanlı edebî çevrelerinin Acem diyarından gelen şairlere bakışı ve bu şairlerin gördüğü gerçekçi ya da gerçek dışı rağbet değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Acem, diyâr-ı Acem, Acem şairler, Rum şairleri, Klasik Türk edebiyatı

ABSTRACT

Ajam has borders that are not completely identified, Ajam is a geographical term used by the Ottomans to describe the land and communities ruled by the Persian Dynasty that had settled East of the Ottoman Empire. The Safavid Dynasty also held the prominent scientific and cultural centers of the time. Persian and Eastern Turkish poets in this territory, regardless of their ethnic identity, are called 'Ajam poets. In the early founding period of classical Turkish literature, the Ottoman Empire aimed to be a cultural center by bringing science and art masters from other regions had their own previous cultural centers. Starting in the 15th century when Istanbul became a popular cultural center, Ajampoeets began immigrating there for various reasons such as education, travel, political asylum, and embassy work. These poets came from Ajam, tried to connect to the Sultan's social circles, were found in poetry societies and interacted with Rum (Anatolian) poets. Biographies have mentioned some Turkish to have been discontent with the overrated interest shown toward the Ajam poets, and their complaints resulted in a general belief in Ottoman literary circles and in the

Palacabout Ajam poets being overly complimented. This article focuses on Ajam and the idea of Ajam poets and also evaluates the points of view in Ottoman literary circles toward Ajam poets and whether the interest shown to these poets was realistic or not.

Keywords: Ajam, Land of Ajam, Ajam Poets, Rumi poets, Classical Turkish literature

EXTENDED ABSTRACT

The Ottomans named the geographical regions to their east that were under the rule of the Ancient Iranian state as Ajam. Although this region is synonymous with Iran among the people, it also includes the geography of Turkestan as well as some southeastern Anatolian provinces and the region of central Iran (al-Jibal). The inhabitants of these regions were considered to be from Ajam regardless of their ethnic affiliation. Ajam also included the important scientific and cultural centers of the period where mostly Turkish scholars and artists lived. Poets who wrote Turkish and/or Persian poems in these regions were accepted as masters.

The Ottoman Empire aimed to have Istanbul become a cultural center by bringing art and science experts from the regions that were previous cultural centers during the period when classical Turkish literature was being established. The literary activity that had started in Anatolia in the 13th and 14th centuries, especially with the poets of the Germiyaniids, accelerated during the reigns of Mehmed II and Bayezid II, gained a significant acceleration with Sultan Selim I. It experienced its brightest period when Istanbul became a favorite cultural center during the reign of Suleiman the Magnificent with artists from many places attempting to show themselves by flocking to the state center.

During these periods, poets and artists from Ajam came to Istanbul for travel, education, trade, political asylum, and embassy work and attended poetry assemblies, thus also interacting with Rumi poets. These poets were generally referred to as being from Persia or from Ajam (Safavid) in the collected biographies of the period. Poets from Shiraz, Khorasan, Darchatzin, Bukhara, Shirvan, Ardabil, Soltaniyeh, Gilan, Samarkand, Bastam, Tabriz, and Hamadan are also described as part of Ajam.

The studies on Ajam and Ajam poets in classical Turkish literature studies are of the opinion that poets coming from these regions were overly popular within the Ottoman bureaucracy. The complaints from poets that were stated in the biographies are said to have played a role in the formation of this judgment. The poet La'ālī from Tokat had introduced himself as a dervish from Ajam in order to gain entry to the palace, and when his lie was revealed, he was removed from the palace. Mesihī thought he hadn't got the attention he expected because he wasn't from Ajam. In the biographies of the period describing La'ālī, they deemed what had happened to him to have been because an overrated interest in Ajam had been occurring at that time.

However, when looking more closely at the biographies, respect for a poet was seen to not be related to the poet's place of origin but to their artistic ability, intelligence, and scientific degree. A poet may have acquired these competences in any science center in Ajam or Rum

lands. Indeed, a poet who had proven themselves capable of making use of these centers may qualify for high ranks. The study reexamines the terms Ajam and Ajam poets in light of the biographies of the era and with the help of these biographies, presents short biographies of poets from Ajam as well as reviews of the biography writers.

The study also summarizes the development of Turkish literature in Anatolia in the face of the dominant Persian Literature. The study also discusses the conflicts poets had with each other within the competitive environment where guardianship was vital for a poet, as well as examples of the noises poets expressed in their debates, regardless of where they were from. The study benefits from biographies and other resources to also examine the compliments that Ajam poets had received during the 15th and 16th centuries compared to Rumi poets.

The study has found classical Turkish literature in Anatolia to have gradually matured in the face of Persian literature with the support of rulers who aimed to develop culture and art. Initially, the admiration the Rum poets had for the great Ajam masters such as Nizāmī and Hāfız transformed into an attitude where they began to consider themselves to be superior to them. When examining the situation and evaluations of 32 poets from Persian lands who'd been included in the biographies of the period in the Ottoman Empire, many examples are encountered that contradict this opinion. Biographies are full of Ajam poets who are described as not getting the respect they deserved; having been expelled from the palace for their mistakes; being sent back to Ajam because they were not worthy, and having plagiarized from master poets just to gain the sultan's respect. Meanwhile, the in'am records that recorded the tips and gifts poets received the poets who had received the most compliments in the 15th and 16th centuries to have been Rumi poets. Based on the biographies of the Ajam poets, they like all other poets are understood to have been in a tight race to be accepted, to have lost this race from time to time and then returned, and to have been complimented to the extent that their poetry had been appreciated.

Just like the Rumi poets, Ajam poets had also been subjected to certain evaluations by the biography writers in addition to the compliments they'd received from the statesmen. The biographies discussed Ajam poets their conflicts with other poets, as well as their insufficient ability to recite poems in Turkish. The biographies are also seen to give special treatment to these poets. Among the poets from the Ajam land, those who had been more or less successful at reciting Turkish poems found a place for themselves in these biographies, as those who'd tried to recite in Turkish were appreciated. Upon closely examining the biographies some researchers' claims that the Ottoman bureaucracy and the palace society of the period favored the Ajams are understood to be based on the lines of some poets regarding the spirit of a loss of dignity, not because they had admired foreigners.

Giriş

Acem tabiri sözlüklerde “1-Arap olmayan 2- İrani (Amîd, 1363, s. 1363; Dihhudâ, 1377, s. 15761; Redhouse, 1987, s. 1287)” anlamlarına gelmekle beraber, genel bir tarifile “merkezî İran (el-Cibâl) ile birlikte Türkistan¹ coğrafyasını da içine alan; eski İran hâkimiyetindeki toplulukların yaşadığı, Osmanlı’nın kendi doğusunda kalan bölgeler” olarak tanımlanır (Arslan, 1997, s. 84; Karaismailoğlu, 1988, s. 321).

Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türki*’de Acem’i “Arap olmayan kişi, özellikle İranlı, Farsî halkından” diye tanımladıktan sonra “Bizim Acem olarak tanıdıklarımızın çoğu Türkmen’dir” der (Şemsettin Sami, 2011, s. 928-929). *Kâmûsu'l A'lâm*’da da bu bölgenin “çoğunluğu Asya’da bulunan ve eski İran devletinin yani Keyânîler ve sonrasında Sâsânîlerin egemenliğindeki kavimlerin ve milletlerin yaşadığı bölgeler” olduğunu, “Acem tabirinin de bu nedenle halk arasında İran ile eş anlamlı kullanıldığını” söyler ve bu bölgeye *Acemistan* da denildiğini kaydeder (Şemsettin Sami, 1996, s. 3133).

Kınalızade Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ’î* adlı eserinde, kavimlerin kendine özgü niteliklerini anlattığı *Beyân-ı Ahlâk-ı Ecnâs ve Emzice-i Tavâiyif-i Nâs* başlığı altında Acem’leri tanıtırken *İran-zemin* de denilen Acem diyarının sınırlarını Fırat ve Ceyhun nehirleri arasında çizer ve en ünlü vilayetlerinin Azerbaycan, Irak-ı Acem, Pars, Kirman ve Horasan olduğunu belirtir (Koç, 2007, s. 395).

Hanna Sohrweide, Acem bölgesini İran ve Maverâünnehir olarak ifade eder ve bu coğrafyada karma bir Türk-Acem kültürünün var olduğunu savunur (Sohrweide, 2021, s. 83).

Çalışmamız kapsamında taradığımız 16. yüzyıl tezkirelerinde *Acem* tabiri, şairlerin geldikleri coğrafya bağlamında kullanılmış ve bu coğrafya ile ilgili yapılan tanımlar *Acem şairi* teriminin oluşmasına kaynaklık etmiştir.

Klasik Türk edebiyatı araştırmalarında Acem diyarı ve Acem şairler ile ilgili yapılan çalışmalarda, Osmanlı yönetimi ve sanat erbabınca Acem diyarından gelen şairlere karşı Rum şairlerini küstürecek ölçüde özel bir ilgi olduğu ve bu şairlerin fazlasıyla rağbet gördüğü gibi değerlendirmeler öne çıkmış², hatta bu durum “yabancı hayranlığı” ile ifade edilmiştir (İsen, 1997, s. 315). Bu yargının oluşmasında Tokatlı olduğu halde Acem taklidi yaparak Osmanlı

1 “Türkistan, batıda Hazar’a kuzeyde Sibiryâ’ya uzanan; güneyde Horasan, Herat ve bugünkü kuzey Afganistan’ı ve bugünkü Çin sınırlarındaki Doğu Türkistan’ı içine alan toprak parçasıdır.” (Arslan, 1997, s. 87).

2 “(...) bir kısmının layık olmadıkları halde sırf Arap veya Acemden geldikleri için yerlileri şikâyet ettirecek düzeyde çevreden rağbet görmeleri o dönem kültür hayatının önemli hadiselerinden biridir.” (İsen, 1997, s. 308); “Fatih’in açıkça Acem ruhunu yeğlemesi, İranlıları yüksek mevkilere getirmesi ve en çok onlarla yakın olması yerli Türk şairleri doğal olarak kıskandırmıştı.” (Babinger, 2003, s. 399); “[Mesihî’nin beyitleri] İstanbul’daki şairlere gereken önemin verilmediğini gösterir niteliktedir (...) Tokatlı Le’âli’nin kendisini Acem gibi göstermesi ve daha sonra ise Acem olmadığı anlaşıldığında tüm görevlerinden azledilmesi, bu durumu net bir şekilde gösteren olaylardır.” (Sona, 2016, s. 126); “(...) o zamanlarda, İran ve Arabistan’dan gelenler, Türkiye’de daima tekrim ve tevkir ile karşılanmakta, husûsî îzâz ve ikramlara mazhar edilmekte idiler” (Ertaylan, 1949, s. 7).

sarayına giren ve yalanı ortaya çıkınca meclislerden kovulan Le'âli'nin "Acemin her biri ki Rûma gelir/ Ya vezâret ya sancak uma gelir" (Akçay, 2020, s. 12) mısraları³; II. Bayezid devri şairi Mesîhî'nin "Mesîhî gökden insan sana yer yok / Yüri var gel 'Arab'dan yâ 'Acem'den" (Mengi, 2020, s. 230) dizeleri ile birkaç tezkirede yer alan "Ol tarihte [Yıldırım Bayezid devrinde] ragbet-i eş'âr diyâr-ı 'Acemde idi ve bâzâr-ı Rûmiyân'da es'âr-ı eş'âra çendân ragbet ü kıymet yoğ idi." (İsen, 2017, s. 29); "Meger ol zamânda tâyife-i 'Aceme gâyetde ragbet ü hürmet ve ri'âyet var imiş." (Canım, 2018, s. 457) gibi ifadeler rol oynamıştır.

Bu yazıda ilk dönem Osmanlı tezkirelerinde Acem diyarından geldiği söylenen şairler tasnif edilecek; sözlüklerde yer almayan ancak tezkirelerin ifadelerinden kaynaklı olarak klasik Türk edebiyatı terminolojisinde sıkça rastlanan *Acem şairi* kavramı ele alınacak ve onların Rum şairleri karşısında, lâyük olmadıkları halde gördükleri iddia edilen iltifatın derecesi incelenecektir.⁴

1. Acem Diyarından Varıp Gelen Şairler

On beşinci yüzyılda artık aralarında İstanbul'un da yer almaya başladığı Semerkand, Horasan, Herat, Tebriz gibi kültür merkezleri tahsil, seyahat, ticaret, siyasi sığınma, elçilik görevi gibi sebeplerle birbirleriyle etkileşim halindeydi. İstanbul, Fatih Sultan Mehmed'in fethinden sonra âlim ve sanatçıların yeni gözdesi hâline gelmeye başlamıştı.

Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* adlı çalışmasında her bir padişah devrinde dönemin kültür merkezlerinden İstanbul'a gelerek iltifat gören, saray ve çevresince korunup kullanılan en meşhur "yabancı şairlerden" söz eder. Buna göre 15. ve 16. yüzyıllarda Acem diyarından gelen şairler: Fatih Sultan Mehmed devrinde İsfahan'dan gelip padişahın meclisine girmiş ancak bir anlık gaffeti ile saraydan kovulmuş Hamîdî ve Şirvan'dan gelip bir süre padişahın himayesinde kalan, daha sonra düşmanlarının kıskançlığıyla saraydan uzaklaştırılan Kabûlî⁵; Kâşifî; Sâhilî; Vâhidî; Sultan II. Bayezid'in sarayında Basîrî; Şemsî ve Şah Muhammed Kazvinî; Yavuz Sultan Selim devrinde Hâfız-ı Acem ve kardeşi Kukla Acem; Şah Kâsım; Kanuni Sultan Süleyman devrinde Sehâbî-i Acem ile kardeşi Bîdârî; Sultan III. Murad döneminde Şirvanlı Nutkî'dir (İpekten, 1996, s.42-44, 57, 72, 80, 117, 130). Aynı dönem için Sohrweide adı anılan şairlere Ârifî; Garibî (Mir Hüseyin); Meâlî; Erdebilli Ferdî; Hemedanlı Zelâlî; Dergezinli Lâtîfî; Şirvanlı Kadîrî; Bistamlı Murâdî ile Buhara'dan gelen Cidâlî; Mevlânâ Kutbeddin; Şeyh Abdullah Şebistarî (Niyâzî); Mâyilî; Şirvanlı Eflâtûn ve Lokmân'ı da ekler (Sohrweide, 2021, s. 87-90, 93, 97, 98, 101-103). Riyâhî ise yukarıda zikredilen şairlerden başka 17. yüzyıla kadar olan dönemde Osmanlı topraklarına gelen şairlerden Tebriz'den getirilen Nâcî-i Kirmânî; Şirazlı olup İstanbul'da yaşayan Edâyî; Yavuz

3 "Osmanlı coğrafyasında Acem diyarından gelmiş olmanın şaire itibar sağladığının en çarpıcı örneği Le'âli'nin durumudur." (Demir, 2016, s. 36).

4 Yazıda, kaynaklardan yapılan doğrudan alıntılarda, yazarın imlasına sadık kalınmıştır. Arap harfli yazılmış kaynaklardan yapılan alıntılar ise Latin harflerine transkripsiyonlu olarak aktarılmıştır.

5 Önce Şehzade Bayezid'in ardından Fatih Sultan Mehmed'in himayesine girmiştir. (Riyâhî, 1369, s. 150). "Tuccâr-i nazm ez 'Acem âmed be sü-yi Rûm/ Lîkin keşî nedâşt çu in bende bâr-i la'l" (Ertaylan, 1948, s. 14) [Acem'den Rum'a nazım tüccarları geldi; ama hiçbirinde benim gibi lâl yükü yoktu] demiştir.

Sultan Selim'in İstanbul'a getirdiği şair Fethullah Kâtib; Horasanlı Şemseddin Berdeî; Kanuni Sultan Süleyman'ın davetiyle İstanbul'a gelen Gülşenî-i Berdeî; Bayezid zamanında İstanbul'a gelen ve Şah İsmail'in sarayında meliküşşuara olan Habîb-i Berküşadî'yi de sayar (Riyâhî, 1369, s. 173-176).

Cemal Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri* adlı çalışmasında 15.-16. yüzyıllarda Acem diyarından gelen 15 şairi ele almış, bunlara Rum'da doğup yetişen ancak soyu Acem diyarına dayananları da dâhil etmiştir (Kurnaz, 1999, s.50-72).

İbrahim Sona, *16. Yüzyıl Tezkirelerine Göre Acem Diyarından Rûm'ya (İstanbul'a) Gelen Şairler* adlı yazısında 16. yüzyıl tezkirelerine göre Acem diyarından İstanbul'a gelen 17 şairi değerlendirmiştir (Sona, 2016). Bu şairlere tezkirelerin Acem diyarından geldiğini veya Acem şairi olduğunu belirtmeden, "Türkistan şairlerindedir" (Canım, 2018, s. 180) veya "Türkmendir" (İpekten, Kut ve İsen, 2017, s. 183) dediği Cemilî; "Vilâyet-i Diyârbekirden Bitlis nâm şehirdendür." denilen Halîlî (ö. 890/1485) (Canım, 2018, s. 215) ve yalnızca "Türkmen kabilesinden" (Canım, 2018, s. 292) diye tanıtılan Diyarbakırlı Şâhî-i Şarkî (ö.16. yy) ile "Kavm-i Kürdistan'dan ve bilâd-ı Türkistan'dan" (Canım, 2018, s. 296) geldiği söylenen Şükrî (ö.16. yy)'yi de dâhil etmiştir.

İlk dönem tezkirecilerinden Sehî Bey, Latîfî, Âşık Çelebi, Hasan Çelebi, Ahdî, Gelibolulu Âlî tezkirelerinde "Acemden gelmiştir" denilen ve "Acem" olarak nitelendirilen 36 şair bulunur. Bu şairler ilim tahsili, seyahat, ticaret, siyasi sığınma, elçilik görevi gibi nedenlerle gelmiş veya sefer dönüşü diyar-ı Rum'a getirilmişlerdir:

1.1. İltifat Umagelenler

Acem diyarından iltifat görme, himaye edilme amacıyla Rum diyarın gelen şairlerden bazıları, yönetici sınıfına ve edebî çevrelere kendilerini kabul ettirebilmiş, bazılarıysa iyi şair olmalarına rağmen tezkirelerin deyişiyle "Rum diyarında kadr ü kıymeti bilinmediğinden" geri dönmüşlerdir (Solmaz, 2018, s. 254). Bu şairler arasında saraya yaklaşmayı başarsa da hırslarına yenik düşüp meclislerden kovulanlara da rastlanır.

Acem diyarından gelen şairler arasında, Kazvinli Mehmed Emîn (ö. 16. yy) "Tâlib-i ticâret-i sa'âdet-i dünyâ vü âhîret olanlara sermâye Rûm olduğu ma'lûm" olduğundan İstanbul'a gelmiş ve Sultan Bayezid Han vakfında görevlendirilmiştir (Sungurhan, 2017a, s. 755). Tezkirelerde A'cam taifesinden olduğu belirtilen Bağdatlı Ahdî (ö. 1002/1593-94) (Sungurhan, 2017a, s. 622), *Gülşen-i Şu'arâ* adını verdiği tezkiresinde Rum diyarına ihsan ve iltifat görmeyi umarak geldiğini söyler (Solmaz, 2018, s. 41).⁶

İltifat umarak Rum diyarına gelen şairler arasında Sultan Selim'in şehzadelîği sırasında onun musahibi olmuş Hâşimî; Pîrî Paşa'nın hizmetinde ve devamlı onun meclisinde bulunan

6 Dönemin tezkirelerinde Acem olduğu ve Acem diyarından geldiği söylenen Ahdî'nin Acemliği ilerleyen sayfalarda yeniden değerlendirilecektir.

Zîrekî (ö. 16. yy) (İsen, 2017, s.90, 149); sarayda nakkaşbaşı olarak görev alan Penâhî (ö. 16. yy); sarayın başhekimi ve Sultan Bayezid'in musahibi Şâh Mehemmedü'l-Kazvînî et-Tabîb (ö. 16.yy) (Kılıç, 2018, s.184, 595); Sultan Murad'ın meclislerinde bulunan ve ona musahiplik yapmış şair Nutkî (ö. 16.yy) (Sungurhan, 2017a, s. 857); *Deh-Murg-nâme* adlı kitabıyla Sultan Selim'e kendini beğendirmiş Şemsî (ö. 16.yy) (Canım, 2018, s.302) Acem diyarından geldikten sonra bir ölçüde iltifat görmüş, yönetici sınıfıyla ilişki kurabilmiş şairlerdendir. Adı anılan şairlerin hepsi tezkirelere göre de kabiliyetli, hüner sahibi ve gerçekten de takdire şayan şairlerdir.

Tezkirelerde iltifat görmeyi umarak Rum diyarına gelen ancak beklediği ilgiyi göremeyen şairlere de rastlanır. Bunlardan Dergezinli Lutfi-i Acem (ö. 16.yy) “menzil-i maksuduna erişip” İstanbul'a gelmiştir. Burada seçkinler sınıfına girdiğini, itibarlı bir şair olduğunu düşünmüş ama Rum şairleri arasında gülünç duruma düşmüştür. Sonunda yine Şam'a gidip orada vefat etmiştir (Solmaz, 2018, s. 263).

Surûri-i Acem (ö. 15.yy) Âşık Çelebi'nin sözleriyle “Diyâr-ı 'Acem'den Rûm'a menâsıb-ı 'aliyye umagelmış (...)” şairlerdendir. Ancak ömrü seyahatlerde “fakr u felaket” içinde geçmiştir (Kılıç, 2018, s. 416-417).

Kühü'l Ahbâr'da “A'câm'ın Türkmânından” olduğu yazılı Şirvanlı Eflâtûn-ı Acem (ö. 977/1569) (İsen, 2017, s. 111), Şehnâme-gûyluk talep etmişse de başta sultandan beklediği iltifatı bulamaz. Hatta, Ahdî'nin dediğine göre, Sultan Süleyman onu berbat etmek istemiş ancak sonradan ihsanda bulunmuştur. Eflâtûn, Şehnâme-gûy olan Ârif Çelebi ölünce onun yerine geçebilmiştir (Solmaz, 2018, s. 106).

Mahfî (ö. 965/1557-58'den sonra) de Rum diyarında beklediği ilgiyi göremeyen Acem şairlerdendir. Ahdî, Gilanlı Mahfî'yi şöyle anlatır: “965'de diyâr-ı Rûm'a gelip devlet erkânıyla yakınlaşp a'yânın gönlünü kırınca, sultanın divanından sürülmüş ve kapıcıların birisinin başını devat ile yarmıştır. Sultan Süleyman'a arz-ı hal sunup beş-on akçe ulufe sahibi olmuştur.” (Solmaz, 2018, s. 263).

Lutfi-i Acem ve Mahfî gibi kendini ne edebî çevrelere kabul ettirebilmiş ne de yönetici sınıftan beklediği ölçüde ilgi görebilmiş şairlerin yanında, tezkirelerde övgüyle söz edilen ancak kendisine iltifat gösterecek bir hâmi bulamamış Mir Kadri-i Acem (ö. 16. yüzyıl) gibi şairler de vardır. Ahdî'nin dediğine göre Acem ve Arap arasında rağbet gören Şirvanlı Mir Kadri-i Acem'in “Ne yazık ki bu yerlerde kadr ü kıymeti bilinmemiş, Haleb diyarına taşınmıştır.” (Solmaz, 2018, s. 254).

1.2. Siyasi Nedenlerle Gelen/ Getirilen Şairler

Kimi Acem şairleri Rum diyarına siyasi sığınmacı olarak gelmiş veya aralarında şairlik kabiliyetleri fark edilmiş olanlar, sefer sırasında padişahın yanında savaş ganimeti olarak getirilmişler ve iltifata mazhar olmuşlardır. Bu şairler, Uğurluoğlu'ndan Bayezid'e elçi olarak

gönderilen ve bir daha dönmeyen İshak Çelebi'nin nedimi Basîrî (ö. 941/ 1534-35) (İpekten ve ark., 2017, s. 152); Şah İsmail iktidara gelince vatanını terk edip Osmanlı'ya gelen, Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın hocası Kazvinli Hakîmî (ö. 1026/1617), Safevî şehzadesi Elkas Mirzâ'nın yanında gelen 'Ârifî (ö. 970/1562) (Sungurhan, 2017a, s. 302; 534); Sultan Selim'in Tebriz seferinden padişahla birlikte dönen Şah Kâsım (ö. 946/1539-40); Kanuni Sultan Süleyman'ın Tebriz seferinde Kadri Efendi tarafından kabiliyeti fark edilip beraberinde Rum'a getirilen, devlet erkanının hizmetinde bulunmuş Şehâbî (ö. 970 veya 971/ 1562-1563 veya 1563-1564) (Kılıç, 2018, s. 595,408) ve kardeşi Kukla Acem'le birlikte Şah İsmail'in baskısından kaçıp Amasya'ya gelen müderris Hâfız-ı Acem (ö. 958/ 1551)'dir (Kurnaz, 1999, s.66).

1.3. Seyahat, Ticaret ve İlim Tahsil Etme Amacıyla Gelen Şairler

Hacı Bayram Ankaravî'nin halifelerinden olduğu rivayet edilen Elvân-ı Şirazî (ö.15.yy); Habîbî (ö.15.yy) (Canım, 2018, s. 81, 185); Horasanlı Molla Ma'sûm (ö. 1010/1601), Şiraz'dan gelen Ankâ (ö. 1023-25/1614-16) (Sungurhan, 2017a, s. 792, 621); Acem diyarından geldikten sonra, Sultan Selim devrinde siyasi nedenle hapsedilen, sonradan sultana sunduğu kaside vesilesiyle de affedilip iltifat gören Garîbî (ö. 16.yy) (Kılıç, 2018, s. 688); Şehâbî'nin kardeşi Dergezinli Bîdârî (ö. 968/1560); Buhara'dan gelen Cüdayî-i Acem (ö. 948/1541-42); Erdebilli Ferdî-i Acem (ö. 16. yy), Kazvinli Halîlî-i Acem (ö. 16. yy), Hâverî-i Acem (ö. 16. yy.), Molla 'Îmâd (Acem Semerkandî) (16. yy); Bayezid-i Bîstâmî'nin soyundan geldiği söylenen Bistamlı Murâdî-i Acem (ö. 968/1560); Acemden gelip Tokat'a yerleşen Sarfî (ö.16.yy), Şirvanlı Mir Kadri-i Acem (ö. 16. yy); İsfahanlı Müfredî-i Acem (ö. 16. yy), Nusretî (ö. 16.yy); Hemdemî-i Acem (Solmaz, 2018, s.122, 133, 247, 151, 230, 281, 267, 291, 303); Monla Halîmî (ö. 15. yy) (İsen, 2017, s. 95) 16. yüzyıl tezkirelerinde seyahat ticaret veya ilim tahsil etme amacıyla Acem diyarından Rum'a geldiği söylenen ve hünerlerinden övgüyle bahsedilen şairlerdendir.

Yukarıda anılan çalışmalarda adı geçen Acem şairleri dışında, dönemin tezkirelerinde başka şairlerle ilgili olarak adı geçen ve 16. yüzyıldan sonraki kaynaklarda, 15. ve 16. yüzyıllarda Acem diyarından geldiği söylenen İsfahanlı Hâmîdî (d. 843/1439-40) (Ertaylan, 1949) ile Sâfi-i Hatayî (ö.935-936/1529-1530) (Genç, 2018, s. 185) de yer alır.

1.4. Acem-zâdeler

Döneme ait tezkirelerin bir de "Acem-zâdedir", "aslı Acemdendir" dediği, Rum diyarında doğmuş, soyu Acem diyarına dayandırılan şairleri vardır.⁷ Bunlar, Ebu'l-fazl Efendi; Kurbî (16. yy); Hayâlî Efendi (16. yy); Hâmîdî-i Burusevî (16. yy); Rumûzî Çelebi (ö. 16. yy); Mevlânâ Şuhûdî (ö. 980/1572); Alâyî (ö. 16. yy); Lâtîfî-i Hânende (16. yy); Halîfe (ö.980/1572); Hâlî (16. yy) (Solmaz, 2018, s. 56, 254, 71, 138, 165, 191, 216, 260, 147, 141); Şikârî-i Sâlis (ö. 992/1584); Ârif Çelebi (970/1562); Celîlî (ö.977/1569-1570); Cevrî (ö. 994/1585); Necmî (15.

7 Bu çalışmada Acem diyarında doğmuş ve bir sebeple Rum diyarına göçen şairler ile onların saray çevresi ve edebî çevrelerle ilişkileri incelenmiştir. Tezkirelerde Acem-zâde diye tabir edilen bu şairler ise soyu Acem diyarına dayansa da Rum diyarında doğup yetişmiş olduklarından "Acem diyarından gelen şairler" olarak değerlendirilmeyip çalışmanın kapsamı dışında tutulmuş ve yalnızca isimleri zikredilmiştir.

yy); Emîr (ö. 15. veya 16. yy); Hâtemî (ö. 921-922/1516-1517) (Kılıç, 2018, s. 601, 443, 209, 217, 368, 162, 626); Yârî (ö. 16. yy); Vâlihî (ö.1512-1520) (Canım, 2018, s. 565, 544); Nihânî (16. yy); Firâkî (ö. 989-990?/1582?) (İsen, 2017, s.272, 184); Emîrek (ö. 960/1552); Sabûhî (ö. 16. yy); Hâşimî (ö. 16. yy); Ahmed (ö. 16. yy); İyânî (ö. 16. yy); Gayretî (ö. 990/1582); Mîrî (ö. 1008/1599); Atâ-yi Üskübî (ö. 16. yy) (Sungurhan, 2017a, s. 209, 506, 912, 176, 623, 652, 816, 569) ve Niyâzî (ö. 16. yy) (İpekten ve ark., 2017, s. 168)'dir.

2. Acem Diyarının Sınırları

Tezkirelerde Acem diyarı denilen bölgeden gelen şairler çoğunlukla genel bir ifadeyle “Acemden gelmiştir”, “diyar-ı Acemdendir” diye anılmıştır. Şiraz (‘Anka), Horasan (Molla Ma’sûm), Dergezin (Bîdarî, Lütfî-i Acem, Sehâbî), Buhara (Cüdayî-i Acem), Şirvan (Eflâtûn-i Acem, Mîr Kadri-i Acem, Nutkî), Erdebil (Ferdî-i Acem), Kazvin (Hakîmî, Halîlî-i Acem, Mehmed Emîn, Şah Mehmedü’l-Kazvinî et-Tabîb), Sultaniye (Hâverî-i Acem), Gilan (Mahfî), Semerkand (Molla ‘Îmâd), Bistam (Murâdî-i Acem), Tebriz (Penahî, Şah Kâsım, Hemdemî-i Acem), Hemedan (Sehâbî) şehirlerinden olan şairler de tezkirelerde Acem diyarından gelen şairler olarak ele alınmıştır.

Vilâyet-i Diyârbekir’den olan Bitlisli Halîlî⁸ ve Şükrî⁹ için Acem tabiri kullanılmamakla birlikte, Âşık Çelebi’nin Hâletî başlığı altında “Muhassal Rûmî iken ‘Arab u ‘Acem’i gezüp Arabun luf u mürüvvetin ve **Diyârbekr’de niçe zemân kassâm olduğu sebebden ‘Acem’ün zarâfet ü nezâfetin** ve Rûm’un zekâ vü letâfetin câmi’ idi.” sözlerinden (Kılıç, 2018, s. 260), Gelibolulu Âlî’nin “zemîn-i Ekrâd” dediği (İsen, 2017, s. 159) bu bölgenin de Acem diyarına dâhil edildiği düşünülmektedir.

Basîrî; Sehî Bey, Âşık Çelebi ve Ahdî’ye göre Acem diyarından gelmiştir. Lâtîfî ise Basîrî’nin “Acem sınırına yakın bir yerden galiba Bağdat’tan” geldiğini söyler (Canım, 2018, s. 148).

Âşık Çelebi, Gelibolulu Âlî, Hasan Çelebi ve Beyânî tezkirelerinde Acem olduğu ve Acem diyarından geldiği söylenen Bağdatlı Ahdî (İsen, 2017, s. 260; Kılıç, 2018, s. 492; Sungurhan, 2017b, s. 136; 2017a, s. 622) 17. yüzyılda Riyâzî tezkiresinde Acem diye anılmamıştır (Açıkgöz, 2017, s. 260). Âşık Çelebi, Bağdatlı Ahdî’ye Acem demekle beraber, kendi babası Âlî’yi anlattığı bölümde, soyunun “**Irak-ı ‘Arab’¹⁰ şehri olan Bağdat**”a dayandığını söyler (Kılıç, 2018, s. 488). Ahdî de kendi tezkiresinde Bistamlı Murâdî’nin Acem olduğunu vurgularken kardeşi Murâdî-i Bağdâdî ve amcası Hüseyin-i Bağdâdî için bu tabiri kullanmaz (Solmaz, 2018, s. 281-139).

Lâtîfî tezkiresinde kesin bir sınırla Acem diyarından ayrı tutulmuş olan Bağdat; Ahdî’nin Acem olduğunu söyleyen tezkirelerde de Acem diyarı denilen bölgeye değil Irak-ı Arab diyarına

8 “[Şükrî] Diyârbekr’den Rûm’a şugle gelürken İznik’de bir dil-ber sevüp...” (Kılıç, 2018, s. 648); “[Şükrî] Vilâyet-i Diyârbekirden, Bitlis nâm şehrdendir” (Canım, 2018, s. 215).

9 “Şükrî, Doğu vilayetlerimizden olan Bitlis şehridendir.” (Argunşah, 1988, s. 52).

10 “El-Cezire dağlarının beri tarafında yani Fırat nehriyle Dicle nehri arasında bulunan topraklardır. ...orada Bağdat şehri görülmektedir...” (Ali Cevad, 1311, s.33).

dâhil edilmiş; bu tezkirelerde Ahdî dışında Bağdatlı olan başka şairler için de Acem tabirine yer verilmemiştir. Bu durumda, Bağdatlı Ahdî (ve babası Şemsî-i Bağdâdî)'nin soyunun Acem diyarında bir yere dayandığı; “diyâr-ı Acem'den gelmiştir” ifadesiyle de Ahdî'nin Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Acem diyarına gidip en son Osmanlı ülkesine geldiğinin kastedildiği düşünülebilir.¹¹ Ahdî'nin “Rûm'a ihsânın getirmiştir ‘Acem'den ‘Ahdî'yi” (Solmaz, 2018, s. 41) mısraı da onun bir süre Acem diyarında bulunduğunu destekler mahiyettedir.

Habîbî Âşık Çelebi'nin “Acem”; Lâtîfî ve Gelibolulu Âlî'nin ise “Acem sınırına yakın bir yerden” dediği şairlerdendir. (Kılıç, 2018, s. 292, Canım, 2018, s. 184; İsen, 2017, s. 93).

Acem diyarı, tezkirelerde adı geçen şehirleri ve bölgeleri içine alan, Osmanlı devletinin doğusunda, çoğu Türk olan şairlerin yaşadığı, etnik değil coğrafi bir anlamı ifade eder. Acem coğrafyası tezkirelerde “Acem”, “vilayet-i Acem”, “diyar-ı Acem”, “böldan-ı Acem”, “mülk-i Acem”, “A'câm” gibi ifadelerle yer almıştır. Bu bölgelerden çeşitli nedenlerle gelen, oralandaki kültür merkezlerinde beslenmiş şairler etnik aidiyete bakılmaksızın “Acem” adıyla anılmıştır.

On beşinci yüzyıldan itibaren kendi sınırları için “*Rum diyarı*”¹² tabirini öne çıkaran Osmanlılarda Acem, Arap ve Rum diyarları yan yana anılan coğrafi bölgeler olarak görülür: Kınalızade Hasan Çelebi, tezkiresinde Riyâzî maddesinde Ebu's-Su'ûd Efendi'yi “*Sultân-ı 'ulemâü'l-'Arab ve'l-'Acem ve'r-Rûm*” (Sungurhan, 2017a, s. 401) sözleriyle tazim ederken bu üç diyarı birlikte anar.

On altıncı yüzyıl tezkirecilerinden Sehî Bey'in Şeyhî maddesinde Acem tabirini kullandığı şu sözleri ayrıca dikkate değerdir:

Sultân Murâd Han (...) Mevlânâ Şeyhîde ziyâde zekâvet ü fetânet ve idrâk-i pâk görüp begenüp vezîr idinmek murâd idindi. Reşkden müfsid ifsâd idüp ittifâk nifâk sûreti ile “Hamse-i Nizâmî gibi bir kitâb dimege irtikâb eylesin görelüm ba' dehu vezîr idesin” diyü ilkâ vü igvâ idüp Sultân Murâd Hazretleri dahı imtihan için şeyh-i girâmî Hazret-i Nizâmî Penç Gencin Şeyhî hizmetlerine virüp ol dahı alup içinden Husrev ü Şîrîn tercümesin ihtiyâr idüp bu bî-bedel hûbun egninden **köhne 'Acem libâsın giderdi**. Türkî kisvet ve yeni hil'at biçüp geyürdi. İnsâf ki bir şîve ile zîb ü zînet ve bir nakş ile taravet ü letâfet virmişdür ki andan artuk olmak mutasavver degül. Mesnevî: ‘Acem tonından ol mahbûbı soydı / Hemân-dem Rûmî üslûbına koydı. (İpekten ve ark., 2017, s. 68)

11 “Ahdî'nin Rum diyarına gitmek üzere arkadaşlarıyla Bağdat'tan yola çıktığı ancak bir süre sonra onlardan ayrıldığı bilinmektedir. Ancak Ahdî'nin arkadaşlarından ayrıldıktan sonra diyâr-ı Rum'a gelene dek nereye gittiği bilinmemektedir.” (Solmaz, 2018, s. 2).

12 “Roma şehri ve Romalılardan gelen “Rûm” ismi, doğu toplumlarının önceleri Romalılara ve onların devletlerine verildi. İklim-i Rûm, Roma devletinden sonra Selçuklular ile Rûm (Roma) imparatorlarının hüküm sürdükleri memleketlerin çoğunu ele geçirmiş olan Osmanlı devletini ve bilhassa Anadolu'yu ifade eder olmuştur.” (Şemsettin Sâmî, 1996, s. 2309).

Bu ifadelerdeki en önemli nokta, 16. yüzyıla gelindiğinde, Sehî Bey gibi tezkirecilerin Farsça bir mesnevinin Türkçeye çevrilmesini “eserin üzerinden köhne Acem libasının giderilmesi” olarak görmesidir. Bu ifadelerde dikkat çeken bir diğer nokta da Sultanın, Nizâmî gibi Farsçanın şairlerinin kıymetli üstatlar sayıldığı bir dönemde Anadolu’da bir şaire Farsçadan Türkçeye tercüme görevi vermiş olmasıdır. Bu, Farsça etkisinden uzun zaman kurtulamamış Türk edebiyatının olgunlaşmasının seyrinde de önemli bir merhaledir.

3. İstanbul’un Gözde Kültür Merkezi Olmasıyla Birlikte Türk Edebiyatının Gelişimi

Cihan Okuyucu, Anadolu’da 12.-13. yüzyılda Türk şairlerin Farsça yazması ve edebî faaliyetin Farsça ilerlemesini Köprülü ve Akün’den şöyle aktarır:

İslâm öncesi dönemde daha çok şifahi bir edebiyat diline sahip olan Türkler V. yüzyılda İranlılarla karşılaştıklarında ‘Acem edebiyatı tam anlamıyla klasik edebiyat hüviyetindeydi; işlenmişlik bakımından eşit olmayan bu iki dilin karşılaşması tabiatıyla Türkçenin aleyhine tecelli etti (Köprülü, 1981, s. 110; akt. Okuyucu, 2010, s. 118). Divanları dolduran şiirlerde adeta yaylı bir saz gibi baştan başa ahenk kesilen Farsça karşısında ne olabilir ne yapılabilirdi? (Akün, 2014, s. 390; aktaran Okuyucu, 2010, s. 118)

On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda Anadolu’daki Fars kültüründen uzak kalmış Türkmen beyliklerinin hâkimiyeti “Türkçenin devlet ve kültür dili olmasını sağlayacaktır” (İnalçık, 2015, s. 87). I. Murad’ın Kütahya’yı ele geçirmesinin ardından Bayezid orada sancak beyi olunca Germiyan Beyliği’ndeki Türk şairler, Bayezid’in etrafında toplandı. Osmanlı böylece yüksek bir kültür kurmak için gerekli temsilcilere; Germiyanlı şairler de sanatlarının koruyucusu olacak yeni ve güçlü hamilere kavuşmuş oldu (İnalçık, 2015, s.94). Osmanlı bu şairler aracılığıyla Acem diyarı saydığı Horasan, İran gibi bölgelerde gelişmiş kültürel mirası devraldı. Gelibolulu Âlî, kuruluş döneminde bu mirasın kaynağı olarak Acem şairlere olan ilgiyi şu sözlerle kaydeder: “Ol tarihte [Yıldırım Bayezid devrinde] ragbet-i eş’âr diyâr-ı ‘Acemde idi ve bâzâr-ı Rûmiyân’da es’âr-ı eş’âra çendan ragbet ü kıymet yoğ idi” (İsen, 2017, s. 29).

On beşinci yüzyılın başlarında aralarında Germiyanogulları Beyliği’nden Osmanlı’ya intisap edenlerin de bulunduğu şairlerin Çelebi Mehmed’in etrafında toplanmasıyla Osmanlı edebiyatı şekillenmeye başlamıştır (İpekten, 1996, s. 17).

Farsça edebiyatın Selçuklu devrindeki cömert şair sultanlarından sonra¹³ Osmanlı devrinde şair sultanlar silsilesi II. Murad’la başlar. Lâtîfî, Sultan Murad’ın devrinde şiirin çokça ragbet gördüğünü söyler ve II. Murad’ın şair ve âlimlere karşı koruyucu tavrını şu sözlerle ifade eder: “...kimde ki bir mikdâr-ı zerre hüner veyâhud hünerden eser ihsâs itseler sebab-i kesb-i ma’rifet ve bâ’is-i tahsil-i ilm ü fazîlet olsun için envâ’-ı ragbet ü ri’âyetle kadr ü ‘unvân virürler imiş.” (Canım, 2018, s. 98).

13 “Farisi şairlikte sivrilmiş Selçuklu sultanları: Süleyman Şah, 2. Gıyaseddin, I. Aleaddin.” (İnalçık, 2015, s. 68).

Lâtîfi'nin, saltanat dönemi için “bilgin ve fakihler devri, hünerliler ve fasihler çağı” (İsen, 1990, s. 69) dediği Fatih Sultan Mehmed devrinde İstanbul'un devlet merkezi olmasıyla âlim ve sanatkarlar İstanbul çevresinde toplanmaya başlamıştır Divan sahibi ilk Osmanlı sultanı olan II. Mehmed; ilim ve sanata fazlasıyla değer vermiş ve her türlü hüner sahibini İstanbul'a çekmeye çalışmıştır. Lâtîfi Fatih Sultan Mehmed devrini şöyle anlatır:

(...) ‘ilm ü ma’rifetün ol devirde kemâl derecede revâci ve ‘ulemâ ve fuzalânun sâyir tevâ’if üzere irtifâ’u ibtihâcı var imiş ve fenn-i şî’r ü inşânun dahî ol mertebede kadr ü ragbeti ve ehâlîsinün dahî ol derecede i’tibâr u hürmeti var imiş ki diyâr-ı Hindde Hâce-i Cihâna ve vilâyet-i ‘Acemde Mevlânâ Câmîye her sâl bin ‘aded filori irsâl olunır imiş ve şu’arâ-yı Rûmdan dahî otuz nefer şâ’ir-i mâhiri sâliyânesin yer imiş (Canım, 2018, s. 99).

Fatih Sultan Mehmed devrinde Osmanlı'da otuz kadar şaire aylık bağlanmış; Hind diyarındaki Hâce-i Cihân ile Acem'den Câmî'ye yılda bin filori gönderildiği kaydedilmiştir. Klasik Fars şiirinin son büyük şairi sayılan “Hatemü’ş-şu’arâ” lakaplı Câmî'nin (Turgut, 2013, s. 239) İstanbul'a davet edilmesi II. Bayezid tarafından da yinelenmiş ancak Timurlu hükümdarı ve Horasan'ı Osmanlıdan daha üstün tutan Câmî, bu davetleri reddetmiş yine de Fatih ve Bayezid'e ithaf ettiği eserlerle onların ilgilerine karşılık vermiştir (İnalçık, 2015, s. 182).

On beşinci yüzyılda artık aralarında İstanbul'un da yer almaya başladığı yukarıda adı geçen kültür merkezlerinde kurulan meclislerde, uzak merkezlerdeki şairler ve şiirleri de tartışılır. Bir rivayete göre Câmî ve Nevâyî'nin bulunduğu bir mecliste Horasanlı şairler övüldüğü sırada Câmî, Anadolu'da da iyi şairler olduğunu söylemiş ve mecliste ihtilaf çıkmıştır. Orada bulunan Anadolu bir şair, Ahmed Paşa'nın bir gazelini okuyunca Câmî'nin söylediğine bütün meclis ikna olmuştur (Turgut, 2013, s. 232).

On altıncı yüzyılın başında kendisi de Farsça bir divan sahibi olan Yavuz Sultan Selim kültür ve sanatın gelişmesi için büyük çaba göstermiştir. Sanatın devletin saygınlığı bakımından önemi nedeniyle, sanatçıların savaş ganimeti sayıldığı bu dönemde¹⁴, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran zaferi sonrasında yaklaşık bin ilim ve sanat erbabını İstanbul'a getirdiği bilinir (Şentürk ve Kartal, 2012, s. 304). Kültür ve sanatın yoğun olarak cereyan ettiği bölgelerden, Acem diyarından getirilen sanatçılarla Osmanlı kültür ve sanatının gelişmesi amaçlanmıştır. Âşık Çelebi'nin anlattığına göre, Sultan Selim bütün çabalarına rağmen halkın hâlâ Acemlerin sanatını Türklere üstün tutmasından rahatsızlık duymuş ve nedimi Hayâlî Çelebi'ye: “‘Acem’e varduğ, kavâbil-i ‘Acemi Rûm’a sürdük her hırfetün şâhib-hünerlerin bile getürdük. Ğarazum buydu ki Rûm’un kavâbili ‘Acem’e ğalib olalar ve sanâyi’ ü hırfetde merâtib-i ‘âliye bulalar. İşidürem halkı yine ‘Acem üstâdlarına mürâca’at iderler imiş. Rûmilere mürâca’atdan âr u hamiyet iderler-imiş...” dediğinde Hayâlî Çelebi padişaha bunun aksini ispatlamak için

14 “Saray sanatçıları, sultanlar gözünde öyle değerliydi ki Çaldıran Savaşı Sırasında Şah İsmail Yavuz Sultan Selim'in eline geçmesinler diye ünlü nakkaş Bihzad ve hattat Şah Mahmud'u bir mağaraya gizlemiştir.” (Şentürk ve Kartal, 2012, s. 304).

Rum şairlerinin en güzel eserlerini padişaha getirmiş ve onu mutlu etmiştir (Owens, 1971, s. 269b-270a).

Hayâlî Çelebi'nin padişahı ikna etmek için söylediği sözler dikkate değerdir:

Pâdişâhım, İstanbul sâye-i devletinde mânend-i Tebrîzdir (...) Rûm ressâmları 'Acem nakkâşların reng-pezîr itmişlerdür...Hayyatları (...) 'Acem derzilerine tekeleler giydürdiler (...) Aşçılarına ne çâşniler içürdiler... Egerçi "Kes ne güyed ki düğ-i men turş est [Kimse ayranım ekşi demez]" diyü birbirlerini yirdiler amma ayrıncılarına yağ yogurddan mı olur yogurd yağdan mı olur bildürdiler (Owens, 1971, s. 270a).

Hayâlî Çelebi'nin bu sözlerine kanıt olarak sanatkârların eserlerinden örnekler getirmesi üzerine Sultan Selim memnun olup "...kimine ulufe, kimine bahşış ve kimine terakkiler verip hepsini lutf u kereme doyurmuştur" (Owens, 1971, s. 270a).

Sanatın önemli koruyucularından olan bir diğer hükümdar Kanuni Sultan Süleyman devrinde de sanatçılar kendilerini göstermek için İstanbul'a akın etmişler ve İstanbul bu dönemde Edirne, Bursa, Konya, Bağdat gibi diğer sanat merkezlerini önemsiz hâle getirmiştir. (İpekten, 1996, s. 82).

Dönemin edebî merkezlerinin en önemlilerinden biri, tezkirelerde hükümdarları Acem olarak anılan (İpekten ve ark., 2017, s. 119) Timurlu sarayıdır.

3.1. Ustalığın Acem'den Rum'a Geçişi

On beşinci yüzyılda Timurlu sarayında Uluğ Bey, Ali Kuşçu gibi devrin âlimlerini Semerkant'ta toplamış, Sekkakî gibi şairleri yetiştirmiştir. Herat, Semerkant saraylarında âlim ve sanatçılar himaye edilmiş ve Timurlu soyunun hüküm sürdüğü Horasan ve Maverâünnehr bölgesinde önemli bir edebî kültür oluşmuştur (Mengi, 2014, s. 104). İnalçık bu devri "yüksek ilim ve sanat rönesansı" olarak tanımlar (İnalçık, 2003, s.19). Timurlu sülalesinin son parlak dönemi, Herat'ta Hüseyin Baykara'nın kırk yıllık saltanatında yaşanır (Mengi, 2014, s. 104). Baykara'nın himayesinde ve bilhassa onun meşhur meclislerinde kültür ve sanat faaliyetleri üst düzeye ulaşır.

Tezkirelerde kendisinden "hüsrev-i Acem" diye bahsedilen (İpekten ve ark., 2017, s. 119) Sultan Hüseyin Baykara ile himayesindeki Ali Şîr Nevâyî, Câmî gibi şairler Rum diyarında da üstat kabul edilmiştir. Gelibolulu Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*'da "Bayezid zamanına ve Timur Hânla bazı Acem şairleriyle Nevâyî lisanının zürefası diyar-ı Rum'a gelinceye dek mahlas sahibi bir şairin bulunmadığını" söyler (İsen, 2017, s. 30). Ali Şîr Nevâyî'nin II. Bayezid'e bir şiirini göndermesi üzerine padişahın devrin ünlü şairi Ahmed Paşa'dan bu şiire bir nazire yazmasını istemesi (İsen, 2017, s. 50) hem Osmanlı sarayının bir kültür merkezi olarak doğu coğrafyasındaki değerini hem de Çağatay Türkçesi şairi Ali Şîr Nevâyî'nin Osmanlı nezdindeki saygınlığını gösterir.

Sultan Bayezid devrinde bir hata işleyerek gözden düşünce çok korkup Acem diyarına kaçan ve Câmî ile Nevâyî'nin hizmetinde bulunan Bihiştî (İsen, 1990, s. 131) sonradan Sultan Bayezid'e onların şefâat-nâmesiyle gelip sancakbeyi olmuştur (Sungurhan, 2017a, s. 243).

Fatih ve Bayezid dönemlerinde, Osmanlı'nın kültür ve sanatta gelişimini tamamlamak amacıyla saray tarafından davet edilen Câmî, Rumî meslektaşları için de üstattı. Âşık Çelebi, Sinoplu ya da Kastamonulu olduğunu söylediği Melihî'nin Acem diyarına gidip Horasan'da Câmî ile beraber ders gördüğünü, Rum'a döndükten sonra da yoldan çıkıp meyhaneyi mesken edindiğini anlatır (Kılıç, 2018, s. 354). Melihî İstanbul'a dönünce önce Ahmet Paşa'nın meclislerinde bulunmuş, ardından onun aracılığı ile Fatih Sultan Mehmed'in meclisine kabul edilmiş ve padişahın bir hayli iltifat görmüştür. Ancak padişah, meclislerinden ayırmadığı Melihî'yi, ayık gezmeyecek derecede içkiye olan düşkünlüğü nedeniyle meclisinden kovmuştur. Bir gün meyhanedeyken Câmî'nin kendisine yolladığı kitapları görünce ağlayarak "(...) biz bunları ele almağa layık değiliz" deyip Câmî'ye selam yollamıştır (İpekten, 1996, s.246).

Klasik edebiyatın Osmanlı'daki seyri önce bilhassa Farsça yazan büyük Acem şairlere öykünerek onların şiirlerini ezberleme, tercüme etme ile başlar. Şiir meclislerinde üstat kabul edilen Hâfız, Sadî, Câmî gibi şairlerin şiirleri okunur, Nizâmî'nin mesnevileri çevrilir. Bazı şairler yeteneklerini göstermek için Farsça bilmemelerine rağmen irticalen Farsça şiir söylediklerini iddia ederek değerlerini artırır: "Başkaları Farsçadan ma'nâ tercüme etseler ona (Zâtî'ye) okuduklarında, "Bu Fârsîde vardır filanın filan beytinden tercümedir." derdi. Ama kendi tercüme edip okusa ve "Bu tercümedir" deseler "Benim Farsça bilmediğimi bilirsiniz" derdi (Kılıç, 2018, s. 666).

Âşık Çelebi'nin bu anekdotu verdikten sonraki sözleri önemlidir:

(...) şekk yokdur ki şi'r (?) şimdi (...) nâzük ve şâ'irlerümüz garîb ma'nâlar ve latîf edâlar, selîs 'ibâretler...nefis zarâfetler itmekle gitdüğe terakkîde ve lâhikî sâbıkından tekaddüm kasdına himmet-i 'âlîde olmuşdur. Ammâ diyâr-ı Rûm'da ol zemânda ki şi'rde mesnevîde Şeyhî ve kasâ'idde Ahmed Paşa ve gazeliyyâtda Necâtî zühür idüp bunlardan mukaddem olanlar mesâbe-i 'ademdedür" (Kılıç, 2018, s. 666).

Artık klasik Türk şiirinde mesnevîde Şeyhî, kasidede Ahmed Paşa ve gazelde Necâtî kendinden öncekileri yok derecesine getirecek ölçüde üstat kabul edilir.

On altıncı yüzyıl tezkirecileri, Acemden gelen şairleri Türkçe şiir söylemekte yetersiz olmalarıyla eleştirirler: "Acemlerin çoğu edâ-yı Türkîde kâsırdur, bu nefis ebyâta ve selîs kelîmâta kâdirdir." (Kılıç, 2018, s. 194).

Acem diyarından gelen şairler arasında Türkçe şiir söylemede az ya da çok başarı göstermiş olanlar tezkirelerde kendilerine yer bulur. Türkçe söylemeye çaba gösterenler takdir edilir.

On altıncı yüzyılda Rum şairleri artık ustalarla boy ölçüşebilir seviyededir. Bâkî-i Rûm ve Selmân-ı Acem; Cevrî'nin kendini överken kullandığı birbirine denk iki şairdir:

“Fahr ider tuhfe-i mazmûnum ile Bâki-i Rûm
Reşk ider rûtbe-i güftârıma Selmân-ı ‘Acem” (İsen, 2002, s. 56).

Rum şairleri artık Acem şiirini taklit etmekten “kurtulmuştur”:

“Nev’iyâ nazm içre icâd eyledün bir tarz-ı hâs
Rûmı kurtardun ‘Acem eş’ârına taklidden” (Tulum ve Tanyeli, 1977, s. 438).

Ahdî, *Gülşen-i Şu’arâ*’da Ferdî-i Acem’i anlatırken onun Acem diyarından Rum’a gelmesini “kesret âleminde geçip vahdet vadisine varmak” olarak ifade etmiş (Solmaz, 2018, s. 247), Rum diyarını Acem diyarının karşısında ileri bir konuma getirmiştir.

Anadolu’da beylikler döneminde Nizâmî gibi üstat kabul edilen şairlerin eserlerinin tercümeleriyle başlayan edebî faaliyet 15. yüzyılda Cem Sultan’ın Selmân-ı Sâvecî’den tercüme ettiği *Cemşid u Hurşid* adlı mesnevisi için “tercüme olsa bile Rûmî libasla rağbet göreceğini ve eserinin böylece Selmân-ı Sâvecî’ninkinden çok daha güzel olduğunu”¹⁵ vurgulamasıyla (Kaplan, 2016, s. 48); benzer şekilde 16. yüzyılda Lâmi’î’nin, Câmî’nin eserine “Rûmî câme ve Türkâne tac giydirip tercüme ederse eserin çok daha güzel olacağını” söylemesiyle¹⁶ devam eder ve Taşlıcalı Yahya’nın *Yûsufu Züleyhâ* mesnevisinde telif eser vermeyi tercümeden üstün tutmasıyla¹⁷ da başka bir yöne evrilir. Giderek tercüme hoş görülmemeye başlar. “Acem ölüsü” olarak nitelendirilir.¹⁸ 17. yüzyılda “tercüme belası”ndan¹⁹ kurtulmuş, hatta Nizâmî, Rum şairlerince eleştirilmiştir; telif eserlerle bu gibi üstatların geçildiği iddia edilmiştir (Tezcan, 2016, s. 73).

Böylelikle klasik Türk edebiyatı, şairlerin Fars edebiyatının büyük şairlerini kendilerine örnek alarak onlar gibi yazma çabalarıyla başlamış ve şairler giderek “onlardan da üstün oldukları iddiasında bilenmişlerdir” (Tezcan, 2016, s. 98).

Şairler arasındaki bu üstünlük iddiası elbette Acem ve Rum şairleriyle sınırlı değildir. Yavuz Sultan Selim’in musahibi Hayâlî Çelebi’nin yukarıda geçen sözleriyle “birbirini yiyen” Rum şairleri arasındaki kavgalar da büyük gürültüler koparır.

4. Şairler Arası Çekişmeler

Rum diyarında şairler arasında bilinen sert çekişmelere bir örnek Hayâlî ile diğer şairler arasında yaşananlardır. Hayâlî, ulufe alabilmesi için bölük halkına kaydolunca kendisini

15 “Geyüp Rûmî libâsı oldı mahbûb / Anunçün böyledür şîrin ü mergûb b. 5324 // İdüben terceme Selmân sözinden / Velî zibâter itdün cân sözünden b. 5333” (İnce, 2000, s. 398; aktaran Kaplan, 2016, s.48).

16 “Geys Rûmî câme vü Türkâne tac / Çin ü Mâçinden alur bâc u harâc” Lâmi Çelebi Salâmân u Absâl Tercümesi (Uludağ, 1997, s. 196-201; akt. Yazar, 2011, s. 355).

17 “Ma’ânî mevc ururken bahr-ı dilden/ Metâ’-ı gayra dellâl olmadum ben” (Çavuşoğlu, 1979, s. 182; akt. Yazar, 2011, s. 174).

18 “Dilüm olmadı tercümân-ı ‘Acem/ ‘Acem ölüsiniñ ta’âmin yemem” Taşlıcalı Yahya- Kitâb-ı Usûl. (Gibb, 1904, s. 121).

19 “(...) Ârîdür tercüme belâsından/ Ne var ise cümle vâridâtumdur / Genc-i dilden kendi rivayetümdür.” Feyzi Çelebi-Şem ü Pervâne (Tekin, 1991, s. 59; akt. Tezcan, 2016, s. 98).

hicveden Kandî'nin şekerçi dükkânını harabeye çevirmiş, Zâtî'nin önderliğinde, aralarında Acem Basîrî'nin de bulunduğu birkaç şair toplanıp bu olayı şikâyet etmek için sadrazam İbrahim Paşa'yla münakaşaya girmişlerdir (İpekten, 1996, s. 97). Hayâlî Bey'in, bazı şairlerin ağır ithamlarına maruz kaldığı ve diğer şairlerle küfürleştiği dahi kaydedilir (Tezcan, 2004, s. 94). Şairlerin birbirini saf dışı bırakma hırsı o dereceye varmıştır ki yöneticileri kışkırtarak rakiplerinin idamına bile sebep olurlar.²⁰

Şairler, himaye kaybetmeyi göze alamayacakları böyle bir ortamda, konumlarını kaybetmemek için birbirlerine türlü ithamlarla saldırmışlar, himaye göremeyenler ise bunu çeşitli sebeplere bağlamışlardır. Bu rekabet nereli oldukları, nereden geldikleri hatta kimlerden himaye gördükleri fark etmeksizin iltifat bekleyen bütün şairler arasında olabilir.

Şairler ve hamileri arasında oluşan bu kıyasıya rekabette, kendilerine hamî bulmak için Acem diyarından kalkıp yükselen kültür merkezi İstanbul'a gelen her şaire "aşırı rağbet" gösterildiği ve bu durumun Rum şairlerini rahatsız ettiği söylenir. II. Bayezid devrinin meşhur şairi Mesîhî'nin beyti bu rağbete örnek gösterilmektedir:

"Mesîhî gökden insan sana yer yok
Yüri var gel 'Arab'dan yâ 'Acem'den" (Mengi, 2020, s. 230).

Bursalı Rahmî de bundan rahatsız olduğu söylenen şairlerdendir:

"Kamu ber-murâd oldı ben nâ-murâdam
'Arabdan 'Acemden gelen her sühan-ver" (Öztürk, 2014, s. 10).

Le'âlî Tokatlı olduğu halde kendini Acem diyarından gelmiş bir şair gibi tanıtmış ve padişahın sarayına girmiştir. Yalan söylediği anlaşılınca da kendisine verilenler elinden alınmış; meclislerden kovulmuştur. Bunun üzerine şu meşhur beyitlerini kaleme almıştır:

Olmak istersen i'tibâra mahal
Yâ 'Arabdan yahud 'Acemden gel

Gevhere kıymet olmaya kânda
Dür bahâsın bula mı 'ummânda

Söylenür nükte vü meseldür bu
K'ola dâ'im çerâğ dibi karanu

20 Bunun meşhur bir örneği Figânî'nin başına gelenlerdir. İbrahim Paşa'nın himayesindeki şair Figânî, Gelibolulu Âlî'nin anlattığına göre "...eshiyâ-yı dehrün in'âm u ihsânî ile geçinüp ba'zı bîkr mazmûnların dâmenine el uzatmış bir fakîr iken erbâb-ı hased" İbrahim Paşa'yı ona karşı bir mecliste okuduğu Farsça bir beyit ile "ırz-ı vezâreti hâke yeksân eyledü" diye kışkırtmışlar ve Âlî'nin ifadesiyle "zavallı şair" önce teşhir edilip sonra asılmıştır (İsen, 2017, s. 189).

Olsa âdemde ma'rifetle murâd
Ne fazilet virürmiş ana bilâd

Taşdan sâdır oldı gerçi güher
Mu'teberdür veli niteki hüner

Rûmda kellelenmesün mi 'Acem
Buldı bu 'izzet ile çün ekrem

'Acemden her biri ki Rûma gelür
Yâ vezâret yâ sancak ana gelür (İsen, 2017, s. 62-63)

İltifat görmek için Acem olduğunu söyleyen Tokatlı Le'âli'nin yalanı ortaya çıkınca meclislerden kovulması ve Mesîhî'nin beklediği iltifatı göremeyişini Acem diyarından gelmemiş olmasına bağlaması, ilmî çevrelerde Acem diyarından gelen şairlere karşı büyük bir rağbet olduğu, Acem şairlerin Rum şairleri karşısında daha çok desteklenip güç ve mevkiye ulaştıkları değerlendirmesine yol açmıştır.²¹ Oysa yukarıda adı geçen Acem şairlerin biyografilerinden, diğer bütün şairler gibi onların da kabul görmek için kıyasıya bir yarışta oldukları, zaman zaman bu yarış kaybedip geri döndükleri, şairliklerinin beğenildiği ölçüde iltifat gördükleri anlaşılmaktadır. Yalnızca Acem olmanın 15. ve 16. yüzyıllarda iltifat görmeye yeterli olduğuna dair yaygın kanıyı daha iyi değerlendirebilmek için Acem şairlerinin Rum şairlerine kıyasla gördükleri iddia edilen iltifatın derecesine yakından bakmaya çalışacağız.

5. Acem Diyarından Gelmenin İltifat Görmeye Etkisi

Doğru İslam dünyasında 10. yüzyıldan itibaren gelişen hamilik geleneği ve bunun doğurduğu sanat yarışı bütün kültür merkezlerinde görülür. "Herat'tan Irak'a giden bir şair kariyerine hem Tebriz'de hem de Osmanlı saraylarında devam edebilir." (Durmuş, 2006, s. 28). Şairler buldukları yerde ham bulamazlar veya ilim tahsili, ticaret, siyaset gibi nedenlerle vatanlarını terk ederlerse göç ettikleri kültür merkezlerinden birinde de şairliklerini icra etmeye devam etmek için hamı arayışına girebilirler.

Osmanlı devletinde de saray tabii olarak sanatın ve kültürün en büyük koruyucusu konumundadır. Aylığa bağlanmış şairler olduğu gibi özel günlerde, bayramlarda herhangi bir vesileyle şiir yazmış bir şaire caize, hilat gibi ödüller verilir; tımar, köy, binek hayvanı gibi bağışlarda bulunulurdu. Ancak bir şairin itibarı için en büyük ödül kuşkusuz padişahın sohbet meclisine, doğrudan himayesine girebilmektir. Padişahın meclisinde olan bir şair, ülkenin en iyi şairi olduğunu da ispatlamış sayılırdı. Şansı yaver gitmeyip bir türlü istediklerini elde edemeyen Mesîhî, bunu bir çeşit kendini savunma psikolojisiyle Acem olmamasına bağlamış olmalıdır.

21 Sohrweide'in Le'âli'nin durumuyla ilgili değerlendirmesi diğerlerinden ayrılır. Sohrweide, Le'âli'nin Acem olmadığı anlaşılınca meclislerden kovulması hadisesine haddinden fazla önem verildiği; şairin Acem olmadığı için değil, sultana karşı yaptığı sahtekârlık sebebiyle itibarını kaybettiği görüşündedir (Sohrweide, 2021, s.100).

Âşık Çelebi Mesîhî'yi şöyle anlatır: “Kâh Yûnus Paşa'ya recâ-ı ilticâ eyler kâh 'Alî Paşa şehâdeti mersiyesinüñ âhiri terci'inde aña şehâdet ider. ...kâh Nişâncı Ca'fer Çelebi'den dîvân kâtibi olmayı diler. Beyt:

Ben senün bendelerün defterine geçmiş iken
Ne revâdur bana pâ-bend ola cüz'î tîmâr” (Kılıç, 2018, s. 344).

Oysa Mesîhî'nin iddia ettiği gibi bir şairin Acem olması, iltifat göreceğini garantilemez. Acem şairi Basîrî, Zeyrekoğlu kazı-asker olduğunda ona bir kaside yazmış ancak Zeyrekoğlu, kendisine söz verdiği caizeyi vermemiştir. Şair, beklediği karşılığı görememesi üzerine aşağıdaki beyitleri yazar:

Zeyrekoğluna şâ'irün birisi
Medh iletirdi vü devlete irdi

Ger sorarsan ne virdi câ'izesin
Lutflar itdi va'deler virdi (Kılıç, 2018, s. 182).

Basîrî, Revânî'den de karşılık umarak ona bir kaside sunmuş, Revânî ise Basîrî'nin “basar-ı hırsına basmak için” 5'i bakır, 5'i kurşun 10 akçe yollamıştır. Bu duruma içerleyen Basîrî:

“Revânîyle meger Pinti Hamîdün
Bir aradan yaradılmış revânî” der (Canım, 2018, s. 149).

Acem şair Mâyîlî, Ali Şir Nevâyî'nin anlattığına göre, Sultan Bayezid'den iltifat görebilmek için eski bir şairin kasidesini kendi imzasıyla padişaha sunmuştur. Kasidenin ona ait olmadığını anlayan Sultan Bayezid şairi kınamış ve böyle bir şeyi yapmaması konusunda ikaz etmiştir (Tokmak, 2017, s. 196). Mâyîlî, böyle bir intihale başvururken Acem olmasının tek başına kendine bir fayda sağlamayacağını, mutlaka iltifata layık bir şiirle kendini kanıtlaması gerektiğinin bilincindedir.

İltifat umarak Rum diyarına gelen Surûfî-i Acem'in ömrünün fakirlik içinde seyahatlerde geçmesi (Kılıç, 2018, s. 416-417); Lutfî-i Acem'in ihsana layık bir şair olduğunu düşünmesine rağmen hiçbir iltifat görmediği için dönmek zorunda kalması; Mir Kadri-i Acem'in, edebî çevrelerde çok iyi bir şair olduğu düşünülmesine rağmen Rum diyarında kıymeti bilinmediği için Haleb'e taşınması (Solmaz, 2018, s. 263, 254), Acem diyarından gelmiş olmanın şairlerin rağbet görmeleri için yeterli olmadığına dair örneklerdir.

Lâtîfî, Le'âlî maddesinde şairin Tokatlı olmasına rağmen bir süre Acem diyarında kaldıktan sonra Acem olduğunu söyleyip Câmî'nin selamını getirerek Fatih Sultan Mehmed'in meclisine girmeyi başardığını söyler ve o dönemde Acem şairlerin iltifat gördüğünü ekler: “Ya'ni ki ol tarihte A'câm hakkında mebzûl olan lutf u kerem anun hakkında dahi mebzûl olmuş.” (İsen, 1990, s. 292). Le'âlî meşhur beyitlerini de müte'acem olduğu ortaya çıkıp kendisine verilen tekke elinden alınınca söylemiştir (İpekten ve ark., 2017, s. 93).

Le'âlî hakkında Kühü'l-Ahbâr'da, "El-hak eş'âr-ı dürer-bâri muntazam u mergûbdur." yazılıdır (İsen, 2017, s. 60). Lâtîfî'ye göre de Le'âlî'nin şiiri zaten itibar görmeyi hak edecek seviyededir (Canım, 2018, s. 458).

Le'âlî'nin saray meclisine girerken Acem taklidi yapmasından ziyade Acem diyarından itibarlı bir şairin, Câmî'nin referansı ile geldiğini söylemesi ve kendisini yüksek çevrelerde yetişmiş bir derviş gibi tanıtmayı önemlidir.

Halil İnalçık ve Kadir Güler-Kerim Yaşar çalışmalarında 16. yüzyılda şairlerin aldığı hilat ve nakit türünden caizelerin kaydedildiği in'am defterlerini incelemiştirlerdir. (İnalçık, 2003; Güler ve Yaşar, 2010) Bu çalışmalarda sunulan örnekler, Acem ve Rum şairlerinin birbirlerine kıyasla gördükleri rağbeti ortaya koymaktadır:

5.1. Acem ve Rum Şairlerin Aldıkları Caize ve İltifat

Şairlerin takdim ettikleri şiirleri karşılığında aldıkları bahşiş olan caize (Şemsaddin Sâmî, 2011, s. 469) onların geçimine katkıda bulunmaktaydı (Yaşar, 2007, s. 6). Bir şair ortaya koyduğu eserin başarısına göre para (caize, saliyane), memuriyet, eşya, mülk, rütbe, gibi karşılıklarla ödüllendirilirdi (Yaşar, 2007, s. 19). Bunun dışında şairlere bayramlarda bayramlık; itibarlı biriye taziyeye için hilat, akçe gibi in'am verilir. Bazı şairler tek geçim kaynağı olarak düzenli bir şekilde kaside sunardı (İnalçık, 2003, s. 73). İnalçık, devlet hazinesinden verilen in'amların kaydedildiği defterlerde şairlerin derecelerine göre hiyerarşik olarak yazıldığını ve bu defterlerde 909-917/1503-1512 yıllarında en başta olan şairin İstanbullu Azizî olduğunu belirtir. Azizî'den sonra listede sırasıyla Yarhisarlı Mâilî, Sivaslı Rûhî, Kâtîbî (Sinoplu), Sâilî, Şehdî (Antakyalı) bulunmaktadır. 915/1509-1510 yılında ise 'Azizî'nin yeri Sivaslı Rûhî, Sabâyî (Manastırlı), Keşfî (Edirneli), Refikî (Amasyalı) ve arkasından gelen Acem şairi Basîrî'den sonra altıncı sıradadır (İnalçık, 2003, s. 75).

II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde şairlerin elde ettikleri nakit ve hilatlar incelendiğinde, II. Bayezid devrinde toplamda en çok nakdi caizeyi 112.000 akçe ile İdris'in aldığı görülür. Acem şair Basîrî bu dönemde 11.000 akçe ile on birinci; Acemzâde 'İyanî ise 2500 akçe ile kırkıncı sıradadır. (Güler ve Yaşar, 2010, s. 60) Kanuni devrinde ise en çok nakdiyi Bursalı Lâmi'î Çelebi almıştır. Şair toplamda 20.000 akçe nakit elde etmiştir. Arkasından Diyarbakırlı Şükrî (15.000 akçe) ve Hayâlî (11.000 akçe) gelir. Acem Basîrî bu dönemde on defada 10.000 akçe ile en çok akçe elde eden beşinci şairdir. Acemzâde 'İyanî ise 8.800 akçe ile onuncu, Acemzâde Mîrek 2000 akçe ile yirmi yedinci sıradadır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde (939/1532-1533) yılında Acemzâde Mîrek ve Acemzade İyanî 1000 akçe; Acem Necâtî ise 800 akçe elde etmiştir. Aynı yıl Taşlıcalı Yahya ve Balıkesirli Zâtî'nin de birer kasideleri karşılığında 1000 akçe elde ettiği görülmektedir (Güler ve Yaşar, 2010, s. 91-92).

Şairlerin hilat ve nakit dışında gördükleri tumar, rütbe, makam türünden ihsanlardan bazıları şöyle kaydedilmiştir:

Yukarıda adı geçen Hamîdî, Fatih Sultan Mehmed devrinde İsfahan'dan Osmanlı sarayına geldiğinde şiirleriyle padişahın takdirini kazanmıştır. Sarayda istinsah, tercüme gibi kültürel faaliyetlerde bulunmuş, karşılığında da sayısız nimetlere kavuşup padişahın nedimi olmuştur. Ancak bir şenlik sırasında sunduğu kasideye karşılık aldığı bahşişleri yetersiz bulup “İki öküz verseydiniz de köşeme çekilseydim.” deyince padişahı gücendirmiş ve İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Bütün çabalarına rağmen bir daha saraya dönememiştir (İpekten, 1996, s. 42).

Müeyyездâde'nin himayesinde bulunan Hâfız-ı Acem, Merzifon'da Yavuz Sultan Selim ile karşılaşmış ona sunduğu bir gazel sayesinde önce Ali Paşa Medresesine tayin edilmiş, ardından Ayasofya ve Sahn müderrisi olmuştur (İpekten, 1996, s. 72). Yavuz Sultan Selim ile Acem seferi dönüşünde Rum'a gelen Şâh Kâsım da padişahın meclislerinde yer almış ve bir hayli iltifat görmüştür (İpekten, 1996, s. 80).

Sundukları eserler karşılığında iltifat gören Acem şairleri arasında Piri Paşa'ya ithaf ettiği *Mihr ü Mah* tercümesiyle Zîrekî (İsen, 2017, s. 149), *Kimyâ-yı Sa'âdet* tercümesiyle sayısız inama layık olan Şehâbî (Solmaz, 2018, s. 177), Sultan Selim'in emriyle *Mecalisü'n-Nefâis*'i Farsça'ya çeviren Şah Mehemmedü'l-Kazvîni et-Tabîb (Riyâhî, 1369, s. 172), *Deh-Murg-nâme* adlı kitabıyla Sultan Selim'den iltifat gören Şemsî (Kılıç, 2018, s. 604) sayılabilir.

Acem şairlerinin saray ve çevresinden gördüğü bu iltifatın Rum şairlerine kıyasla aşırı olduğunu söylemek güçtür. Nitekim Yavuz Sultan Selim döneminde Gevveli (Adapazarı) Güvahî yazdığı *Kenzü'l-Bedâyî* ile tımar, Bursalı Lâmi'î *Hüsn ü Dil* tercümesiyle 35 akçe ulufe ve *Ferhad-nâme* adlı eseriyle Bursa'da bir köy elde etmiştir. Ayrıca Tireli Muammâî Sultan Selim'in huzurunda İranlı şairleri muamma konusunda alt edince padişah çok memnun olmuş ve kendisine 300 filori altın bağışlamıştır (Yaşar, 2007, s. 67-71).

Kanunî devrinde iltifat gören şair Akşehirli Gubârî de ²²sunduğu şiirlerle hapisten kurtulmuş ve Şam kadısı tayin edilmiştir (Yaşar, 2007, s. 80).

Derviş Ağa (Paşa), çocukluğunda Bosna'dan getirilmiş ve kabiliyeti anlaşılınca Sultan Süleyman tarafından Has-odaya alınarak Sehanâme tercümesi karşılığında kendisine Doğancılar kethüdalığı verilmiş; Sultan Murad devrinde de Bosna Beylerbeyi olmuştur (İpekten, 1996, s. 85). Bu dönemde, tezkirelerde padişahın en çok iltifatını kazanmış olduğu söylenen şairlerden Hayâlî, gördüğü rağbet ile rakiplerinin kıskançlıklarına maruz kalmış, kendisi de mevkiini kaybetmemek için rakiplerini bertaraf etmeye kalkmıştır. Âşık Çelebi'nin anlattığına göre, “Hayâlî'ye önce ulufe sonra tımar, sonra zeamet vermişler, her gazel ve kasidesine bahşişte bulunmuşlar ve zeameti 100 binin üzerine çıkmıştır...” (Kılıç, 2018, s. 652).

Acem şairleri tıpkı Rumî şairler gibi devlet erkânından gördükleri iltifatın yanında devrin eleştirmenleri sayılan tezkireciler tarafından da bazı değerlendirmelere tâbi tutulmuşlardır. Tezkirelerin de aynı şekilde bu şairlere özel bir muamelede bulunmadıkları görülmektedir.

22 Hasan Çelebi ve Ahdi Akşehirli (Solmaz, 2018, s. 236; Sungurhan, 2017a, s. 236); Âşık Çelebi Isparta Hamidli (Kılıç, 2018, s. 679); Lâtîfî Karaman Larendeli, der (Canım, 2018, s. 385).

6. Tezkirelerin Acem Şairleri Değerlendirmesi

Acem'den gelen şairlerin bir kısmı, tezkirecilerin yukarıda değinilen ifadeleriyle, “iltifat görmek için” gelmiştir. Bunlar arasında iltifat görenler, çoğunlukla “gerçekten de iyi şiir yazar, ehl-i marifettir...” gibi sözlerle övülmüştür. Dikkat çeken en önemli nokta, bu şairlerin bir kısmının da tezkirecilerin ifadeleriyle “hak ettiği değeri görememiş” olması, bazılarının da yaptıkları hoş gitmeyen davranışlarla bizzat tezkireciler tarafından sert bir dille eleştiriliyor olmasıdır. Tezkirelerde anlatılanlardan bu şairler arasında padişahın meclislerine girmeyi başarmış olanların dahi, rakip şairlerin kıskançlıklarıyla ya da yaptıkları herhangi bir uygunsuz hareketle meclislerden uzaklaştırıldıkları ortaya çıkmaktadır. Bu halde, bir şairin sırf Acem'den geldiği için hak etmediği halde ortalama üstü bir şair muamelesi gördüğünü söylemek güçtür.

Âlî, Acem vilayetinde doğup Rum'a gelen ve Pîrî Paşa'nın meclislerinde beraber bulunduğu Zîrekî'nin *Mihr ü Mâh*'ı Türkçeden Farsçaya tercüme ettiğini söyler ve “...hak budur ki hûb nazm itmişdür” (İsen, 2017, s. 147) diyerek onun da gerçekten iltifata lâyık olduğunu vurgulamış olur. Şehâbi de Ahdî'nin anlattığına göre 30 yıl boyunca Rum şairleri ve âlimler zümresinde sohbetlerde bulunmuş, *Kimyâ-yı Sa'âdet* tercümesiyle in'am ve yazdığı başarılı şiir ve inşalarıyla ulufeye “hak kazanmıştır” (Solmaz, 2018, s. 177).

Hasan Çelebi, çok iltifat gören Kazvinli Mehmed Emin için “ser-i rif'ati evc-i semâya hem-ser olsa revâdur” der ve kendisi için uzun bir bölüm ayırdığı *Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*'da şairliğinden övgüyle bahseder.

Tezkireciler tarafından beğenilmelerine rağmen kendisini koruyacak bir hamî bulamamış şairlere rastlanır: Ahdî'ye göre Acem ve Arap arasında rağbet gören Mir Kadri-i Acem'in “ne yazık ki bu diyarlarda kadr ü kıymeti bilinmemiştir” (Solmaz, 2018, s. 254).

Sultanın divanından sürülmüş olan bir başka şair Gilanlı Mahfi de Ahdî tezkiresinde “şairim diye geçinir” sözleriyle ağır bir şekilde eleştirilmiştir. (Solmaz, 2018, s. 263). *Gülşen-i Şu'arâ*'da adı geçen Lutfî-i Acem de Ahdî'ye göre İstanbul'da kendi kendine itibarlı bir şair olduğunu düşünmüş ancak Rum şairleri arasında gülünç duruma düşmüştür (Solmaz, 2018, s. 263).

Sultan Selim'in şehzadeligi sırasında ona musahiplik yapan Hâşimî ise Gelibolulu Âlî tarafından “Acemliğine göre iyi şiir yazar” sözleriyle beğenilmiştir. (İsen, 2017, s. 90). Elvân-i Şîrâzî'nin *Gülşen-i Râz* çevirisinde eski Türkçe kelimeleri kullanması, tasavvufi kelimelere Türkçe karşılık vermesi özellikle vurgulanmıştır (Canım, 2018, s. 81).

Rum sultanlarından çeşitli iltifatlar gördüğünü söyledikleri Basîrî'nin ve okuduğu Türkçe bir gazelle Sultan Selim'in beğenisini kazanan Hafız-ı Acem'in (Kılıç, 2018, s. 258) kuvvetli bir şair olduğu konusunda dönemin bütün tezkireleri hemfikirdir.

Meşairü 'ş-Şu'arâ'da Ahdî için “Ehl-i insâf olup sâ'ir A'câm gibi Rûm'a ve Rûmî'lere münkir değildir” der (Kılıç, 2018, s. 492). Âşık Çelebi'nin bu ifadesinden anlaşılan Rum ve Acem şairleri arasındaki çekişme karşılıklıdır. Aynı tezkirede Acem şair Şahkulu'nun adı

kötüye çıkmış bir Acemle birlikte bir başka şaire hasedinden söz edilmiştir: Âşık Çelebi'den nakledildiği üzere Acem Şahkulu (Penahî) ve “ehl-i kabulün kabulü olmayan” bir diğer Acem Nâmî, ‘Ârifle rekabet edip onun adını kötüye çıkarmaya çalışmışlardır. Acem olmaları bu şairleri makbul kılmamış, tezkirelerde kıskançlıklarıyla anılmışlardır (Kılıç, 2018, s. 444).

Eflâtûn-i Acem, tezkireciler tarafından beğenilmemiş, şairin “tasvir tezhib ve hat sanatında çok başarılı olduğu halde ne yazık ki kötü şiiirleriyle meşhur olduğu” yazılmıştır (Solmaz, 2018, s. 105). Rum şairleri arasında ünlenen için o tarihte şehnâme-gûy olan Ârif Çelebi'ye husumet edip manasızca onu yeren sözler yazarak sultana göndermesiyle kötü bir şöret elde etmiş ve “bed-gûy, dili uzun herif” diye yerilmiştir (Solmaz, 2018, s. 106).

Acem diyarından gelen şairlerin çoğunlukla Türkçe şiiirlerinden örnek verilir. Gerçekten kabiliyetli buldukları Acem şairleri, “hak budur ki (...)” diye başlayan sözlerle diğer bütün şairler gibi överler. Tezkirecilerin Acem şairleri konusunda ayrıcalıklı bir tavır takındıkları söylenemez. Kendi zamanındaki Fars ya da Türk, Acem diyarından olan bütün şairlere -yüksek makamlardan iltifat görsün veya görmesin- sanatının değeri ölçüsünde kıymet verdikleri ve bu şairlerin çoğunlukla Türkçe telif ve tercüme eserleri ile biyografilerde yer edindiği görülür.

Divan şiiirinin kuruluş dönemlerinde, İstanbul'dan önce kültür merkezi olmuş bölgelerden getirilen ilim ve sanat erbabı ile Osmanlı'nın kültür merkezi olması amaçlanmıştır. İstanbul kültür merkezlerinden biri hatta en önemlisi hâline geldikten sonra pek çok yerden sanatçılar devlet merkezine akın ederek kendilerini göstermeye çalışmışlardır. Ancak yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi bir şairin padişahın, sadrazamın sırdaşı, görüşlerine başvurduğu musahibi olması, meclislerde itibar görmesi, büyük bahşişler, yüksek miktarda caizeler alması, kısaca saray ve halkın gözünde “makbul” konuma gelmesi şairin geldiği yerle değil sanat kabiliyeti, zekâsı, ilmî derecesi ile ilgilidir. Bir şair bu görgüyü Acem ya da Rum diyarında, herhangi bir ilim merkezinde edinmiş olabilir. Gerçekten de bu merkezlerden istifade edebildiğini kanıtlamış bir şair yüksek mertebeleri hak edebilir. Bu itibar da devlet adamlarının şiiire karşı gösterdikleri ilgiye, hamilerin arasındaki siyasi çekişmelere göre değişebilir. İtibarı hak eden bir şair, ister Acem ister Rum olsun, rakiplerinin kıskançlıkları yüzünden hak ettikleri değeri göremeyebilir.

Sonuç

Acem diyarı, 16. yüzyıl tezkirelerinde, Osmanlı devletinin doğusunda, çoğu Türk asıllı şair ve âlimlerin bulunduğu, eski İran (Keyânîler ve Sâsânîler) hâkimiyetindeki toplulukların yaşadığı, farklı etnik grupları barındıran, coğrafi bir terim olarak kullanılmıştır.

Anadolu'da 13 ve 14. yüzyıllarda özellikle Germiyanlı şairlerle başlayan edebî faaliyet Fatih, Bayezid devrinde hızlanmış, Yavuz Sultan Selim ile önemli bir ivme kazanmış ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul'un gözde kültür merkezi hâline gelmesiyle en parlak devrini yaşamıştır. Bu dönemlerde Acem diyarı denen bölgeden şair ve sanatçılar seyahat, ilim tahsili, ticaret, siyasi sığınma, elçilik vazifesi amacıyla veya savaş ganimeti olarak İstanbul'a gelmiş, şiiir meclislerinde bulunmuş, Rum şairleriyle etkileşime geçmişlerdir.

Tezkirelerde özellikle Fatih Sultan Mehmed devrinde Acem diyarından Rum'a gelen şairlere karşı büyük bir rağbet olduğuna dair ifadeler rastlanır. Hatta bu durumun en çarpıcı örneği olarak Tokatlı Le'âli'nin, kendini Acem bir derviş olarak tanıtarak saray meclislerine girmesi, gerçek ortaya çıkınca da padişahın meclisinden kovulması gösterilir. Yine şansı yaver gitmemiş ve talep ettiği himayeyi görememiş şair Mesîhî de bu durumu Acem olmamasına bağlamıştır. Özellikle bu iki örnek üzerinden ve tezkirelerdeki ifadelerden kaynaklı olarak ilmî çevrelerde 15. ve 16. yüzyıllarda Acem diyarından gelen şairlere aşırı bir rağbet gösterildiği kanısı yerleşmiştir. Ancak dönemin kaynaklarına yakından bakıldığında, bir şairin Acem olmasının onun haksızca itibar göreceğini garantilemediği ve Rum şairlerin Acem şairleri karşısında öteki konumunda olmadıkları görülür. Acem diyarından gelen Mâyilî'nin, kendi şiirlerine güvenemeyip kabul görebilmek için eski bir şairin kasidesini kendisinin gibi göstermesi, şairlerin geldikleri yer ile değil; şairlik kabiliyetleri ile iltifat gördüklerinin bir kanıtıdır.

Tokatlı Le'âli'nin Acem diyarından bir "derviş kılığında" gelmiş olması da dikkate değerdir. Tezkirelerde şairlik gücünden övgüyle bahsedilen Le'âli, kendisine önemli tasavvuf çevrelerinde yetişmiş bir âlim görünüşü vermiştir. Yalanı ortaya çıkan Le'âli, meşhur beyitlerini yaşadığı itibar kaybının yarattığı ruh hâliyle söylemiş olmalıdır.

Bir şair için himayenin büyük önem taşıdığı rekabet ortamında, şairler arasında nereli oldukları hatta kimin himayesinde buldukları fark etmeksizin büyük gürültüler koparan çekişmeler yaşanmıştır. Öte yandan Acem diyarından gelen şairler arasında da tezkirelere göre iyi şair olmasına rağmen şansı yaver gitmeyip hak ettiği değeri göremeyenlere; yaptıkları hoşça gitmeyen bir davranış nedeniyle meclislerden uzaklaştırılanlara rastlanır. Kötü ahlaklı olanların tezkireciler tarafından sert bir dille eleştirildikleri görülür.

On altıncı yüzyıla ait bazı in'amat defterlerine bakıldığında da devrin Acem diyarından gelen herhangi bir şairinin, Rum şairlerine kıyasla daha fazla caize, hilat vb. almadıkları görülür.

Bir şair için caizeden daha önemlisi, padişahın meclisine girebilmektir. Bu da şairin kabiliyeti, kurduğu ilişkiler, bilgi birikimi ile alakalıdır. İster Rum'da ister Acem diyarında olsun padişahın meclisine girene kadar, önemli edebî muhitlerde bulunmak şairin görgüsünü arttıracığından, ilim-kültür merkezlerinde yetişmenin bir şaire prestij kazandırması doğaldır. Ancak Melihî örneğinde olduğu gibi bir şair Acem diyarında, Câmî gibi Osmanlı devleti ve şairleri gözünde itibarlı bir şairle beraber ders okumuş, onunla yakınlık kurmuş olsa bile; padişahın meclisinde bulunmayı hak etmiyorsa uzaklaştırılabilir. İsfahan'dan gelen Hamîdî de padişahın verdiği bahşîşi az bulduğuna dair uygunsuz bir söz söyleyince saray çevresinden kovulmuştur.

Rum şairlerinin başlangıçta Nizâmî, Hâfız gibi Acem diyarındaki büyük ustalara duyduğu hayranlık giderek kendilerini onlardan üstün gördükleri bir tavra dönüşmüştür. Acem diyarında yetişen, çağdaşları olan şairlere de ilminin ve kabiliyetinin büyüklüğü ölçüsünde değer verdikleri görülür.

On altıncı yüzyıl tezkireleri; Sehî, Lâtîfî, Âşık Çelebi, Kınalızade Ali Çelebi, Ahdî, Gelibolulu Âlî ve Beyânî tezkirelerinde, Acem diyarından gelenlere bir hayli itibar edildiği yazılmışsa da söz konusu tezkirelerde, sadece Acem olmanın şairlere herhangi bir avantaj sağladığını, lââyık olmadıkları halde itibar elde ettiklerini ve iltifat gördüklerini ispat eden bir bilgi bulunmaz. Acem diyarından gelen şairlerin, kimi Rum şairlerinin iddia ettiğinin aksine iltifat göremeyip geri gittiklerine; karşılık bulamadıklarından yakınmalarına, sırf iltifat görebilmek için intihale başvurmalarına da rastlanır. Tezkirecilerin anlattıklarından ve değerlendirmelerinden, edebî çevrelerde de Acem diyarından gelen şairlere karşı tavrın Rum şairlerine gösterilenden farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

Teşekkür: Bu çalışmaya olan katkılarından dolayı hocalarım Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK ve Dr. Öğr. Üyesi Kadir TURGUT'a teşekkür ederim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzî Muhammed Efendi Tezkiretü 'ş-Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Akçay, G. (2020). *Divân-ı Le'âlî (İnceleme-Metin)* (2. bs.). İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- Akün, Ö. F. (2014). *Divan edebiyatı*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Ali Cevad. (1311, H. -1317). 'Irâk-ı 'Arab. *Tarih ve coğrafya lugati*. <https://cografya.cagdasozluk.com/tarih-ve-cografya-lugati-1194.html> adresinden erişildi.
- Argunşah, M. (1988). Şükri-i Bitlisi, Selimnâmesi ve eserin dili. *Türk Dünyası Araştırmaları*, (55), 51-72.
- Arslan, A. (1997). Osmanlılar 'da coğrafi terim olarak "Acem" kelimesinin mânâsı ve Osmanlı-Türkistan bağlantısındaki önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar). *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (8), 84-87.
- Babinger, F. (2003). *Fatih Sultan Mehmed ve zamanı*. (D. Körpe, Çev.). Oğlak Yayınları.
- Canım, R. (2018). *Lâtîfî Tezkiretü 'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-216998/latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzama.html> adresinden erişildi.
- Çavuşoğlu, M. (1979). *Yahyâ Bey ve Yûsuf u Zelîhâ (Tenkidli Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, M. (1992). Basîrî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/basiri> adresinden erişildi.
- Demir, R. (2016). Osmanlı şiirinde Acem imgesi. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Ortadoğu Özel Sayısı), 33-51.

- Dihhudâ, 'Ali Ekber. (1377). *Luğatnâme-i Dihhudâ* (C. 10). Tahrân: Muessese-i İntişârât u Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân.
- Durmuş, T. I. İ.-. (2006). *II. Selim dönemi sonuna kadar Osmanlı edebî hâmilik geleneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı, Ankara.
- Ertaylan, İ. H. (1948). *Külliyât-ı Dîvân-i Kabulî*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay.
- Ertaylan, İ. H. (1949). *Külliyât-ı Dîvân-ı Mevlânâ Hâmidî*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Genç, İ. (2018). *Esrar Dede Tezkire-i Şu'râ-yı Mevleviyye (İnceleme-Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Gibb, E. J. W. (1904). *A history of Ottoman poetry* (C. 3). London.
- Güler, K. ve Yaşar, K. (2010). *Dîvân şiiirinde câize*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- İnalçık, H. (2003). *Şair ve patron: Patrimonyal devlet ve sanat üzerinde sosyolojik bir inceleme.*; Ankara: Doğu Batı Yayınları. <http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=149153&ele=%3D&wKitaplar=%C5%9Fair+ve+patron> adresinden erişildi.
- İnalçık, H. (2015). *Has başçede 'ayuşu tarab nedimler şâirler mutribler*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İpekten, Haluk. (1996). *Divan edebiyatında edebî muhitler*. Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, Halûk, Kut, G. ve İsen, M. (2017). *Sehî Beg Heşt Bihişt*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56165,hest-bihistpdf.pdf?0&_E5&crefer=7400A93C620AEDF4DACB852C6B60EC3FDCCA8031693FF44D73914C422DA6B6D6 adresinden erişildi.
- İsen, M. (1990). *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: 1000 Temel Eser Dizisi. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İsen, M. (1997). Yürü var gel Araptan ya Acemden. *Ötelerden bir ses: Divan edebiyatı ve balkanlarda Türk edebiyatı üzerine makaleler* içinde, Kaynak Eser (1. bs., s. 305-316). Ankara: Akçağ.
- İsen, M. (2017). *Kühü'l-Ahbâr 'ın tezkire kısmı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194288/kunhul-ahbarin-tezkire-kismi.html> adresinden erişildi.
- İsen, T. I. (2002). *Divan şiiirinde fahriye*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü, Ankara.
- Kaplan, H. (2017). Divan edebiyatında intihal: Alıntı mı çalıntı mı? *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 40,39-98.
- Karaismailoğlu, A. (1988). *Acem. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: <https://islamansiklopedisi.org.tr/acem>. <https://islamansiklopedisi.org.tr/acem> adresinden erişildi.
- Kılıç, F. (2018). *Âşık Çelebi Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html> adresinden erişildi.
- Koç, M. (2007). *Kınaltzâde Ali Çelebi Ahlâk-ı Alâ'î*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Köprülü, M. F. (1981). *Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kurnaz, C. (1999). *Türkiye-Orta Asya edebî ilişkileri*. Ankara: Akçağ.
- Mengi, M. (2014). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mengi, M. (2020). *Mesihî Dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesih-divanipdf.pdf?0> adresinden erişildi.
- Okuyucu, C. (2010). *Divan edebiyatı estetiği*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Owens, G. M. M. (1971). *Meşâ'ir üş-Şu'arâ or Tezkere of 'Âşık Çelebi*. London.

- Öztürk, M. (2014). Divan şairinin nimet ve iktidar ekseninde ulusları ötekileştirmesi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (51), 63-88.
- Redhouse, J. W. (1987). *A Turkish and English lexicon*. Beirut: Libraire du Liban.
- Riyâhî, M. E. (1369). *Zebân u Edeb-i Fârsî der Kalemrev-i Osmânî*. Tahrân: İntişârât-ı Pâjeng.
- Sohrweide, H. (2021). Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğulu şairler ve âlimler (1453- 1600): Türk-Acem kültür tarihine bir katkı. *Kün Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 83-113.
- Solmaz, S. (2018). *Ahdi ve Gülşen-i Şu'arâ'sı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-201251/ahdi-gulsen-i-suara.html> adresinden erişildi.
- Sona, İ. (2016). 16. yüzyıl tezkirelerine göre Acem diyarından Rûm'a (İstanbul'a) gelen şairler. I. Milletlerarası Türkiye-Azerbaycan Münasebetleri Sempozyumu, sunulmuş bildiri.
- Sungurhan, A. (2017a). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş- Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194494/kinalizade-hasan-celebi-tezkiretus-s-uara.html> adresinden erişildi.
- Sungurhan, A. (2017b). *Beyânî Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şemsettin Sâmî. (2011). *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şemsettin Sâmî. (1996). *Kâmûsu'l-a'lâm* (C. 3). Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2012). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tekin, G. (1991). Feyzi Çelebi'nin Şem ü Pervânesi. *Journal of Turkish Studies*, (15), 1-157.
- Tezcan, E. (2004). *Pargalı İbrahim Paşa çevresindeki edebî yaşam*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tezcan, N. (2016). Sebebi teliflere göre mesnevi edebiyatının tarihsel dönüşümü. *Divan edebiyatına yeniden bakış* içinde (s. 69-99). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tokmak, A. N. (2017). *Mecâlisü'n Nefâis Herâtî ve Hekîmşâh çevirisi mülkahatı (Herati ve Hekimşah tezkiresi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tulum, M. ve Tanyeli, M. A. (1977). *Nev'i Divân*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turgut, K. (2013). *Abdurrahman Câmî, düşünce ve eserlerinin Türk edebiyatına etkisi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Fars Dili ve Edebiyatı, İstanbul.
- Uludağ, E. (1997). *Vak'aya dayalı bir eser olarak Lâmi'î Çelebi'nin Salaman u Absal mesnevisi (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Sadeleştirme)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yaşar, K. (2007). *Divan edebiyatında câize üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul.
- 'Amîd, Hasan. (1363). *Ferheng-i 'Amîd*. Tahrân: Müessesese-i İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.